

# Jesu li izborni sustavi sredstva dramatična utjecaja na sudbine zemalja?

**Mirjana Kasapović**

**U hrvatskoj javnosti o nijednoj se političkoj temi nije raspravljalo tako intenzivno u proteklih tridesetak godina kao o izbornim sustavima. Mnogo je onoga što je izrečeno i napisano teško nazvati racionalnim**

U poslijeratnoj povijesti Europe narativ o dramatičnom utjecaju izbornih sustava na politički život i povijest pojedinih zemalja razvio je njemački znanstvenik Ferdinand A. Hermens (1968). Hermens je ustvrdio da je sustav čistih razmjernih izbora u obliku automatske metode, kojom se razmjernost izbora nastojala dovesti do savršenstva (Kasapović, 2003: 28-29), bio glavni uzrok sloma demokracije u Vajmarskoj Republici (1919.-1933.) te da je otvorio put Hitleru do vlasti. Stekao je mnogo pristaša i postao rodonačelnikom psefološke škole koja je dokazivala kako su razmjerni izbori opasni za demokraciju zato što omogućuju parlamentarizaciju velikog broja malih, ekstremnih i protusustavskih stranaka koje sprječavaju djelotvorno vladanje i tako podrivaju demokratski politički poredak. Dobio je i mnogo protivnika koji su odbacivali njegovo monokauzalno institucionalističko objašnjenje sloma vajmarske demokracije. Jürgen Falter (1991), primjerice, u knjizi *Hitlers Wähler* empirijski je potkopao Hermensovu argumentaciju pokazujući kako bi pomoću većinskog sustava Hitler dobio još više mandata. Falter je upozorio i na to da je slom vajmarske demokracije imao više uzroka: od teškoga ekonomskog i socijalnog stanja poslije poraza u Prvome svjetskom ratu preko nedemokratske političke kulture do nesretne pravno-političke arhitekture s polupredsjedničkim sustavom vlasti.<sup>1</sup> No narativ je nastavio živjeti i svako malo netko se pozove na njega.

Američki znanstvenici Rein Taagepera i Matthew S. Shugart (1989) demonstriraju sličnu postavku na primjeru Čilea. Autori smatraju da bi povijest Čilea vjerojatno bila drugačija da se predsjednik države 1970. godine nije birao izborima relativnom

Mirjana Kasapović, redovna profesorica na Odsjeku za komparativnu politiku te suosnivačica i prva glavna urednica (zajedno s Ivanom Grdešićem) stručnog časopisa za politologiju *Političke analize*. E-pošta: mirjana.kasapovic@fpzg.hr.

većinom. Salvador Allende pobijedio je u prvome i jedinom krugu glasovanja kandidate desnice i centra s programom širokih socijalnih reformi, koje su njegovi protivnici nazvali socijalističkima, dobivši samo 36,3 posto glasova. Nakon toga ujedinili

## Postojeći razmjerni izborni sustav optuživan je da povlašćuje dvije najveće stranke, a deprivilegira male stranke

su se desnica i centar, uslijedio je vojni puč i uspostavljena je diktatura Augusta Pinocheta koja je ostavila duboke i krvave tragove u povijesti zemlje. Da je postojao drugi krug glasovanja, kandidat desnice vjerojatno bi bio poražen, a zajednički kandidat lijevice ili centra pobijedio bi s apsolutnom većinom glasova. To bi povećalo njegovu političku legitimnost i onemogućilo ili makar znatno otežalo vojni udar. I ti su autori posegnuli za monokausalnim institucionalističkim objašnjenjem, kolikogod se ono naoko činilo plauzibilnim. Ekonomsko, socijalno i političko stanje, kao i struktura društvenih rascjepa koja je određivala političke stavove birača u Čileu prije predsjedničkih izbora 1970. bili su kompleksni i njihov se utjecaj nije mogao izbrisati jednim elektoralističkim manevrom (v. Hellinger, 1978; Bähr, Caviedes i Höpner, 1982).

Estonija je predkonstitutivne izbore 1990. provela prema sustavu pojedinačnoga prenosivog glasa (*single transferable vote*, STV).<sup>2</sup> U zemlji je živjelo oko 62 posto Estonaca i oko 30 posto koloniziranih Rusa pa su se Estonci bojali da će ruske stranke dobiti mnogo glasova te svojom političkom moći u parlamentu onemogućiti proglašenje državne neovisnosti. Ruski utjecaj trebalo je marginalizirati ili umanjiti pomoću izbornog sustava. Estonija je podijeljena na 46 malih izbornih okruga u kojima su se natjecali pojedinačni kandidati, birači su davali preferencijske glasove pojedinim kandidatima, a o izbornom pobjedniku odlučivalo se Droopovom kvotom (Nohlen i Kasapović, 1996: 59-65). Jednostavno rečeno, izborni je sustav omogućio da estonski birači glasuju za kandidate s "estonskim imenima" (Ishiyama, 1994; Taagepera, 1996). Estonske su stranke dobile 77 posto, a ruske 21 posto mandata, pa institucionalni postupak državnog osamostaljenja nije bio ugrožen. No rezultat izbora bio je i posljedica nedemokratske intervencije u izbornom zakonodavstvu kojim je djelomice oduzeto, a djelomice ograničeno biračko pravo estonskih građana ruskog podrijetla. Biračko pravo imali su "samo stanovnici predokupacijske Estonije i njihovi potomci (neovisno o prebivalištu). Postokupacijskim useljenicima dana je mogućnost da glasuju na odvojenim listama kako bi izabrali 43 savjetodavna predstavnika" (Grofman, Mikkel i Taagepera, 1999: 231). I oni Rusi koji su imali pravo glasa stavljeni su pod poseban režim: formirana su četiri posebna izborna okruga za sovjetsko vojno osoblje smješteno u Estoniji, koje je činilo oko 5,8 posto stanovnika, kako bi se što više izolirao i smanjio politički potencijal protivnika državnog osamostaljenja (Nohlen i Kasapović, 1996: 60-61). Poslije 1990.

sustav pojedinačnoga prenosivog glasa zamijenjen je standardnijim oblikom razmjernih izbora.

Fidžiju, južnopacifičkom otoku s oko milijun stanovnika, oslobođenje od britanske kolonijalne vlasti 1970. godine nije donijelo političku stabilnost pa su u kratkom razdoblju izvedena četiri državna udara: dva 1987. te po jedan 2000. i 2006. (Alley, 2001; Fraenkel, 2005; Fraenkel i Grofman, 2006). Od 1970. do 1987. izbori su se provodili prema sustavu relativne većine kao ostatku britanskoga kolonijalnog naslijeđa. Primijenjen nepromišljeno u duboko segmentiranom društvu koje su preklapajući etnički, vjerski, kulturni i socijalno-ekonomski rascjepi dijelili na urođeničko stanovništvo malezijskoga i polinezijskog podrijetla, s jedne, i indijsko stanovništvo poteklo od radnika na plantažama koje su britanske kolonijalne vlasti dovele na otok u 19. stoljeću, s druge strane, izborni sustav nije mogao proizvesti slične učinke kao u Velikoj Britaniji. Nakon vojnog udara 1987. uspostavljen je etnički režim vlasti u kojemu su dominirali fidžijski nacionalisti. Ustavom 1990. natpolovična većina mjesta u parlamentu te mjesta predsjednikâ vlade i države bila su rezervirana za Fidžijce. Kako to nije donijelo političku stabilnost, vođe fidžijske većine počeli su sredinom devedesetih godina pregovarati s vođama indijske manjine o reformi Ustava.

U tom sklopu, a sukladno Horowitzvejoj centripetalističkoj školi institucionalnog dizajna za duboko podijeljena društva, ozakonjen je izborni sustav alternativnog glasa (AV),<sup>3</sup> koji je primijenjen na izborima 1999., 2001. i 2006. godine. Mali je otok pretvoren u politički laboratorij u kojemu su se provodili eksperimenti kojima je trebalo testirati može li sustav alternativnog glasa biti "oruđe za upravljanje etničkom različitosti i ublažavanje sukoba" (Fraenkel i Grofman 2006: 631). Formalna modelska analiza izbora 1999. godine pokazala je da su "odabiri birača i obrasci saveza (...) proizveli rezultate koji su bili vrlo daleko od preferencija Horowitzeva (hipotetskoga) medijskog, etnički umjerenog birača" (Fraenkel i Grofman, 2004: 502).

Prije izbora formirane su dvije višetničke koalicije koje su se dogovorile o razmjeni preferencija svojih birača i podjeli mjesta u parlamentu. Zahvaljujući tome, vodeća indijska stranka stjecala je mandate i u izbornim okruzima u kojima su Indijci činili dvadesetak posto birača. Nakon izbora, vodeća indijska Laburistička stranka formirala je vladu s malima fidžijskim strankama. Premijer je postao Indijac kojega su Fidžijci optuživali da vodi "proindijsku politiku". I dok je Horowitz (2004, 2006) bio prilično zadovoljan ishodom izbora, Fraenkel i Grofman (2004, 2006) nazvali su ih nereprezentativnima i nepoštenima. Pobjednička stranka indijske manjine osigurala je natpolovičnu većinu mjesta u parlamentu na prijedporan način jer je svoje prve preferencije kandidatima te stranke dalo samo 1,9 posto od 52 posto etničkih Fidžijaca. Ubrzo je vođa većinske fidžijske stranke zahtijevao da preuzme mjesto premijera. Rasle su međuetničke napetosti koje su olakšale politički puč ekstremnih fidžijskih snaga 2000. pa je formirana nova vlada etničkih Fidžijaca. Na snagu je vraćen ustav iz 1997., a na prvima postpučističkim izborima 2001. pobijedile su dvije ekskluzivne etničke stranke, dok su umjerene stranke pretrpjele težak poraz, osvojivši 4,2 posto glasova. Nastavio se trend etničkog glasovanja, pa su na izborima 2006. dvije glavne etničke stranke dobile oko 80 posto glasova unutar svojih etničkih skupina (Kelly, 2013: 3). Pokušaj

elektoralističke intervencije, smišljene u teorijskoj radionici nekolicine pojedinaca, u strukturu političkih i društvenih odnosa proizveo je potpuno suprotne učinke od željenih i doveo zemlju na rub političke katastrofe (Fraenkel, 2000). No nije izborni sustav alternativnog glasa kriv sam po sebi i ne proizvodi nužno pogubne posljedice, o čemu svjedoči iskustvo Australije. On je samo primijenjen u pogrešnoj zemlji i u pogrešno vrijeme, jer duboko podijeljeno fidžijsko društvo naprosto nije moglo "podnijeti" nametnutu vrstu izbornih pravila.

## Jesu li hrvatski izborni sustavi dramatično utjecali na sudbinu zemlje?

U hrvatskoj javnosti o nijednoj se političkoj temi nije raspravljalo tako intenzivno u proteklih tridesetak godina kao o izbornim sustavima. Mnogo je onoga što je izrečeno i napisano teško nazvati racionalnim. Velika većina stavova političara, javnih intelektualaca i samozvanih političkih analitičara nije zasnovana na poznavanju temelja psefologije, a kamoli na uvidima u nalaze suvremenih komparativnih istraživanja izbornih sustava, nego na priprostima zdravorazumskim naklapanjima i pristranim političkim ocjenama. A kada su rasprave takve, može se izreći svašta: od toga da je izborni sustav kriv za gospodarsku krizu preko toga da uzrokuje socijalno raslojavanje do toga da potiče iseljavanje iz Hrvatske. Kada bi izborni sustavi doista mogli riješiti takve probleme, tko bi razuman bio protiv njihova mijenjanja, ako treba i svake godine?

Postojeći razmjerni izborni sustav optuživan je da povlašćuje dvije najveće stranke, Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ) i Socijaldemokratsku partiju (SDP), a deprivilegira male stranke. Istodobno je prokazivan zato što je previše propustan te omogućuje ulazak u Hrvatski sabor malima beznačajnim strankama na štetu velikih važnih stranaka. Zagovornici prve teze tvrdili su da čuva poguban stečeni status političkih mastodonata i onemogućuje njihovu smjenu s vlasti, a zastupnici druge teze da dopušta strankama s neznatnom potporom birača da steknu pivotni status te ucjenjuju dvadesetak puta jače stranke i nameću im svoje politike. Prvi traže da se izborni sustav "očisti" od svih normativno-institucionalnih elemenata koji sprečavaju nesmetanu parlamentarizaciju stranaka i savršeno pravedno političko predstavljanje biračkog tijela, a drugi da se razmjerni sustav zamijeni većinskim.<sup>4</sup>

Pod udarom su se našli svi glavni strukturni elementi postojećega izbornog sustava. Omiljena je meta kritičara D'Hondtov postupak pretvaranja glasova u mandate kojemu se, posve neopravdano, pripisuje enorman utjecaj na rezultate izbora. Spočitava mu se da omogućuje "krađu" glasova stranaka koje nisu prešle izborni prag, premda se ti glasovi ne uračunavaju u postupak podjele mandata nego jednostavno propadaju kao da su bačeni u vodu. Ima metoda pretvaranja glasova u mandate koje uzimaju u obzir i glasove dane strankama koje nisu prešle izborni prag, ali među njima nije D'Hondtova. No ovdajšnjem se svijetu teško odreći "mitskog" motiva pljačke na svim područjima.

Na udaru je i petpostotni zakonski izborni prag, koji je jednima prenizak, a drugima previsok. Apsurdno je pritom da neki kritičari prevelikoga i nezasluzenog utjecaja malih stranaka

traže snižavanje zakonskog praga, premda bi ono moglo povećati broj malih stranaka u Saboru. Osim toga, snižavanje zakonskog praga ne jamči samo po sebi parlamentarizaciju većeg broja malih stranaka. Ono bi im samo olakšalo ulazak u postupak podjele mandata, ali ne bi nužno jamčilo stjecanje mandata, o čemu naposljetku odlučuje prirodni izborni prag koji je može biti, kako se višekratno dogodilo i u hrvatskima parlamentarnim izborima, viši od normativne prohibitive klauzule. Kada bi se ravnalo prema tom iskustvu, smislenije bi bilo povećanje, a ne smanjenje zakonskoga izbornog praga.

Stalna je meta kritičara i podjela zemlje na izborne jedinice. Pritom se razlikuju dvije vrste kritike: jedna je usmjerena na dijeljenje zemlje na izborne jedinice općenito, a druga na konkretnu podjelu na deset izbornih jedinica jednake veličine. Prva je vrsta kritike nepromišljena, pa i potencijalno politički opasna, jer bi ukidanje posebnih izbornih okruga ugrozilo parlamentarizaciju regionalnih političkih stranaka, kao što je IDS, ili nacionalnih stranaka s regionalnima biračkim uporištima, kao što su bili HNS i HSS, i guralo ih k izvaninstitucionalnim oblicima djelovanja u kojima bi nastojale mobilizirati politički nepredstavljene birače. Druga je vrsta kritike opravdana. Ponajprije, zemlja se može podijeliti tako da se granice izbornih jedinica više poklapaju s granicama prirodnih i povijesnih regija (Dalmacije, Slavonije, Istre, Međimurja, Hrvatskog Zagorja, Like i dr.), koje i danas imaju posebne ekonomske, kulturne, ekološke i druge potrebe i interese što ih treba artikulirati i agerirati u nacionalnom parlamentu. Kada bismo imali smisleniju i racionalniju teritorijalno-upravnu podjelu zemlje, onda bi teritorijalno-upravne jedinice mogle biti izborne jedinice. No to nije zadaća izbornoga, nego nekoga drugog zakona. Nadalje, u posljednjih dvadesetak godina Hrvatska je bila izložena snažnima migracijskim promje-

## Poslije 2000. godine nijedna vlast i nijedna opozicija nisu podastrle javnosti cjelovit i smislen koncept izborne reforme

nama, poglavito iseljavanju poslije 2013. godine i unutarnjim migracijama iz nerazvijenijih u razvijenije krajeve. To je bitno promijenilo demografsku strukturu zemlje, a time i broj stanovnika i birača u postojećima izbornim jedinicama. Kako se u svakoj izornoj jedinici bira jednak broj zastupnika, za stjecanje mandata potreban je različit broj glasova birača u pojedinima jedinicama, što narušava jednakost kao jedno od temeljnih načela demokratskoga biračkog prava.

Naposljetku, kritika zatvorenih blokiranih lista urodila je plodom, pa su one "odblokiranje" tako što je ozakonjeno opcij-sko preferencijsko glasovanje. Osim što je opcij-sko, ono je svedeno na jedan preferencijski glas i ograničeno glasovnim cenzusom koji kandidati moraju ispuniti kako bi preferencijski glasovi koje su dobili postali važećima. U kojemu bi se pravcu mogla razvijati ta ograničena i parcijalna intervencija u izborni sustav? Jedni traže da se svi zastupnici u postojećima izbornim

jedinicama biraju preferencijskim glasovima te da svaki birač ima 14 preferencijskih glasova. Premda je teško zamisliti takav glasački postupak, još je nezamislivije ostvarenje zahtjeva da se svi zastupnici biraju preferencijskim glasovima u cijeloj zemlji kao jednoj izbornoj jedinici, što valjda ne znači da bi svaki birač imao 140 preferencijskih glasova?

Poslije 2000. godine nijedna vlast i nijedna opozicija nisu podastrle javnosti cjelovit i smislen koncept izborne reforme. Prilično se pouzdano može kazati da to neće učiniti ni vlast i opozicija do kraja mandata sadašnjeg saziva Sabora

## Ishodi izbora ne smiju se pripisati samo djelovanju institucionalnih izbornih aranžmana, nego se mora uzeti u obzir niz ekonomskih, socijalnih, kulturnih, povijesnih, psiholoških čimbenika koji utječu na oblikovanje političke volje birača

2020. Reforma koja bi značila zadržavanje nekog oblika razmjernoga izbornog sustava podrazumijevala bi ponajprije reformu podjele zemlje na izborne jedinice, a to je najzahtjevniji posao koji iziskuje ozbiljne demografske, upravne, političke i druge predradnje i mnogo više od dviju godina da se one obave. Reforma koja bi zamijenila razmjerni izborni sustav većinskim također bi iziskivala istovrsne temeljite predradnje kako bi se zemlja podijelila na 140 – ili, poznavajući mentalitet hrvatskih političkih elita koje ne propuštaju prigodu da povećaju svoju moć i povlastice, vjerojatno i više – izbornih jedinica.

Unatoč ozbiljnoj izbornoj i političkoj krizi u zemlji koja se ne smije zanemarivati ili umanjivati, nema mjesta ispredanju priča o dramatičnom utjecaju izbornih sustava na političku sudbinu zemlje. Dosadašnji izborni sustavi – dvokružni većinski (1990.), kombinirani (1992., 1995.) i razmjerni (2000., 2003., 2007., 2011., 2015., 2016.) – nisu imali učinke koji su drastično mijenjali političku volju birača. Uvijek su vlade sastavljale stranke ili koalicije koje su osvajale najviše glasova. To, dakako, ne znači da izborni sustavi nisu utjecali na rezultate izbora i politički život zemlje. Sustav dvokružnih većinskih izbora snažno je politički natpredstavio HDZ kao glasovno najjaču stranku u Saboru 1990., donio joj je "umjetnu" apsolutnu parlamentarnu većinu uz relativnu glasovnu većinu, te omogućio da sastavi jednostranačku vladu.<sup>5</sup> Izbori relativnom većinom unutar kombiniranih izbornih sustava 1992. i 1995. još su jače mandatno natpredstavili HDZ, kako u tom segmentu, tako posljedično i u cijelome izbornom procesu. HDZ je opet uz relativnu glasovnu dobio apsolutnu mandatnu većinu i sastavio jednostranačke vlade. Taj bi bitan učinak većinskih izbornih sustava morali imati na umu svi oni koji se nepromišljeno zauzimaju za njih; oni koji ih zagovaraju promišljeno, točno znaju zašto

to čine. Djelovanje pojedinih elemenata razmjernoga izbornog sustava 2000.-2016. djelomice je utjecalo na rezultate u pojedina izbornim jedinicama, ali taj utjecaj nije promijenio volju biračkog tijela u cijeloj zemlji.

## Zaključak

I u četirima primjerima "dramatična" utjecaja izbornih sustava na politički život, koje sam ukratko opisala, ishodi izbora ne smiju se pripisati samo djelovanju institucionalnih izbornih aranžmana, nego se mora uzeti u obzir niz ekonomskih, socijalnih, kulturnih, povijesnih, psiholoških čimbenika koji utječu na oblikovanje političke volje birača. Da nije tako, onda bi jednaki izborni sustavi u svim zemljama proizvodili jednake političke učinke. Nebrojena su iskustva koja pokazuju da nije tako i mnogobrojne su izborne studije koje su ta iskustva teorijski analizirale i objasnile.

## Bilješke

- 1 O Hermensovu gledanju na utjecaj izbornih sustava na povijest Njemačke v. Kasapović 2014: 89-93.
- 2 O sustavu pojedinačnoga neprenosivog glasa na tri najdugovječnija empirijska primjera – u Irskoj, na Malti i u Australiji – v. Bowler i Grofman (2000).
- 3 O sustavu alternativnog glasa u Australiji v. Farrell i McAllister (2006).
- 4 Hrvatski izborni sustav nazvala sam racionaliziranim razmjernim sustavom izbora zato što temeljno načelo razmjernih izbora – potpuno pravedno političko predstavljanje društvenih skupina – korigira, to jest "racionalizira" ozakonjenjem zakonskoga izbornog praga i podjelom zemlje na izborne jedinice čija veličina može funkcionirati kao viši izborni prag od zakonskoga. Cilj je racionalizacije razmjernoga izbornog sustava koncentriraniji sastav parlamenta koji omogućuje tvorbu vlade i vladljivost u političkom sustavu uopće (Kasapović, 2011).
- 5 I razvikana Vlada demokratskog jedinstva premijera Franje Gregurića *de facto* je bila jednostranačka i formalno svestranačka, a ne koalicijska vlada. Tvorba koalicijskih vlada zadana je odnosima moći u parlamentu koji ne dopuštaju jednoj stranci da sama sastavi vladu jer nema natpolovičnu većinu mandata. HDZ je tijekom cijeloga prvog legislativnog mandata 1990.-1992. imao sigurnu natpolovičnu većinu mjesta u Saboru te je mogao održavati svoju jednostranačku vladu. Tvorba svestranačke vlade bio je čin demonstracije političkog jedinstva nacije koja je bila egzistencijalno ugrožena pobunom i ratom, pa ju je bilo prikladnije nazvati Vladom nacionalnog jedinstva ili Vladom nacionalnog spasa.

## Literatura

- Alley, Roderic (2001) Fiji's Coups of 1987 and 2000: A Comparison. *Revue Juridique Polynésienne* 1 (1): 217-234.
- Bähr, Jürgen; Caviedes, César i Höpner, Michael (1982) Eine regionale Analyse der Präsidentschaftswahlen des Jahres 1970 in Chile. *Ibero-amerikanisches Archiv* 8 (1-2): 209-248.

- Bowler, Shaun i Grofman, Bernard (ur) 2000. *Elections in Australia, Ireland, and Malta under Single Transferable Vote*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Falter, Jürgen W. (1991) *Hitlers Wähler*. München: C. H. Beck Verlag.
- Farrell, David M. i McAllister, Ian (2006) *The Australian Electoral System*. Sidney: University of New South Wales.
- Fraenkel, Jon (2000) The Triumph of Non-Idealistic Intellectuals? An Investigation of Fiji's 1999 Election Results. *Australian Journal of Politics and History* 46 (1): 86-109.
- Fraenkel, Jon (2001) The Alternative Vote System in Fiji: Electoral Engineering or Ballot-Ring? *Journal of Commonwealth and Comparative Politics* 39 (1): 1-31.
- Fraenkel, Jon (2005) Redistricting via coups and constitutions: The construction of ethnically-mixed constituencies in Fiji 1970-2001. *Journal of Pacific Studies* 28 (1): 23-55.
- Fraenkel, Jon i Grofman, Bernard (2004) A Neo-Downsian model of the alternative vote as a mechanism for mitigating ethnic conflict in plural societies. *Public Choice* 121 (3-4): 487-504.
- Fraenkel, Jon i Grofman, Bernard (2006) Does the Alternative Vote Foster Moderation in Ethnically Divided Societies? The Case of Fiji. *Comparative Political Studies* 39 (5): 623-651.
- Grofman, Bernard; Mikkel, Evald i Taagepera, Rein (1999) Electoral systems change in Estonia, 1989-1993. *Journal of Baltic Studies* 30 (3): 227-249.
- Hellinger, Daniel (1978) Electoral Change in the Chilean Countryside: The Presidential Elections of 1958 and 1970. *Western Political Quarterly* 31 (2): 253-273.
- Hermens, Ferdinand A. (1968) *Demokratie oder Anarchie? Untersuchung über Verhältniswahl*. Köln i Opladen. Westdeutscher Verlag.
- Horowitz, Donald L. (2004) The alternative vote and interethnic moderation: A Reply to Fraenkel and Grofman. *Public Choice* 12 (3-4): 507-517.
- Horowitz, Donald L. (2006). Strategy Takes Holiday. Fraenkel and Grofman on the Alternative Vote. *Comparative Political Studies* 39 (5): 652-662.
- Ishiyama, John T. (1994) Electoral Rules and Party Nomination Strategies in Ethnically Cleaved Societies: The Estonian Transitional Election of 1990. *Communist and Post-Communist Studies* 27 (2): 177-192.
- Kasapović, Mirjana (2003) *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Kasapović, Mirjana (2011) Zašto je hrvatski izborni sustav dobar? U: Barbić, Jakša (ur) *Izbori zastupnika u Hrvatski sabor i referendum* (str. 17-31). Zagreb: HAZU.
- Kasapović, Mirjana (2014) *Kombinirani izborni sustavi u Europi 1945-2014*. Zagreb: Plejada.
- Kelly, Norm (2013) A New Electoral Law for Fiji in 2014: Options for Legitimate Representation. *Pacific Islands Brief* 3: 1-10.
- Nohlen, Dieter i Kasapović, Mirjana (1996) *Wahlsysteme und Systemwechsel in Osteuropa*. Opladen: Leske + Budrich.
- Taagepera, Rein (1996) STV in Transitional Estonia. *Representation* (34) 1: 29-36.
- Taagepera, Rein i Shugart, Matthew S. (1989) *Seats and Votes*. New Haven, CT: Yale University Press. ■